

עיונים בסיפור הולדת דוד המלך

א

סיפור משיחתו של דוד למלך ישראל מעורר מספר תמיהות.¹ ה' מצווה על שמואל, המתאבל על קריעת המלוכה משאול, למשוח מלך חדש על ישראל, ואומר לו: "עד מתי אתה מתאבל אל שאול ואני מאסתיו ממלך על ישראל מלא קרנך שמן ולך אשלחך אל ישי בית הלחמי כי ראיתי בבניו לי מלך" (שמ"א ט"ז, א). שמואל מגיע לבית-לחם באמתלה של זביחת זבח, וקורא לישי ולבניו: "ויקדש את ישי ואת בניו ויקרא להם לזבח" (פס' ה). מן המילים "ואת בניו" ניתן, לכאורה, להסיק כי כל בניו של ישי הגיעו עמו לזבח עם שמואל. הנחה זו מתחזקת לנוכח הסברה, שהגעתו של שמואל לבית-לחם לזבוח לה' הייתה אירוע נדיר למדי, כפי שאפשר להסיק מתגובות אנשי בית-לחם בשמעם על בואו של שמואל: "ויחרדו זקני העיר לקראתו" (פס' ד).² שמואל, הבא במצוות ה', ראה את בכור בניו של ישי, אליאב, התפעל מיפי תוארו המתאים למלך, וקרא: "אך נגד ה' משיחו" (פס' ו).³ אולם ה' מודיע לו, כי "האדם

1. הסיפור מובא בספר שמואל בלבד, ואין לו מקבילה בדברי הימים. יש לראות בכך חלק ממגמתו הכללית של בעל דברי הימים, שלא להביא סיפורים על מלכותו של שאול (למעט מלחמתו האחרונה נגד הפלישתים, אשר בה מצא את מותו) ועל ראשית דרכו של דוד. ההתייחסות היחידה למשיחתו של דוד למלך היא במילים: "וימשחו את דוד למלך על הארץ כדבר ה' ביד שמואל" (דה"א י"א, ג). לניתוח ספרותי של סיפור משיחת דוד ומקבילותיו ראה: משה גרסיאל, ספר שמואל א' - עיון ספרותי במערכי השוואה באנלוגיות ובמקבילות, רמת-גן תשמ"ג, עמ' 124-16.

2. השווה דברי רד"ק על אתר: "ויש לפרשו לשון 'חרדה', כי תמהו על בואו ופחדו אולי היה בעיר מי שחטא חטא גדול שהצטרך שמואל הנביא לבוא העיר, וזהו שאמרו: 'שלום בואך', והוא ענה להם: 'שלום', כלומר: אין דבר רק שלום, אל תפחדו כי 'לזבח לה' באתי". דברי הפרשנים, כאן ובהמשך המאמר, מצוטטים ממהדורת "מקראות גדולות הכתר", רמת גן תשנ"ג.

3. חז"ל מצאו שתי סיבות לטעותו של שמואל: א. לימוד לקח על גאוותו, כאשר ענה לשאלתו של שאול: "אי זה בית הראה" (שמ"א ט', יח) במילים: "אנכי הראה" (שם, יט) (אשר לאופן שבו היה צריך לענות שמואל, ראה: הרב חיים בן סניור, אמרי ח"ן, ד, בני-ברק תשנ"ה, עמ' פ-פא). וכך דרש רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי: "אמר לו הקב"ה לשמואל: אתה קורא עצמך

יראה לעינים וה' יראה ללבב" (פס' ז), וכי לא הוא המלך המיועד.⁴ אחריו העביר ישי לפני שמואל את בנו השני, אבינדב, וגם לגביו ההוראה לשמואל זהה: "גם בזה לא בחר ה'" (פס' ח). כך אירע גם לבניו האחרים של ישי (פס' י). משראה שמואל שאף לא אחד מבניו של ישי ראוי למלכות, פנה אליו ושאל - "התמו הנערים?" (פס' יא). במילים אחרות, אלמלא שאל שמואל את ישי על אפשרות הימצאם של בניו אחרים, לא היה ישי מביא לפניו בן אחר, ולכאורה היה שמואל אורז את מיטלטליו וחוזר כלעומת שבא, מבלי למצוא את המיועד למלוך על העם.

תשובתו של ישי הייתה: "עוד שָׁאַר הקטן והנה רעה בצאן" (שם). הרב חיים בן סניור מדקדק מדבריו אלה של ישי, כי שלוש תשובות ענה לו: א. "שָׁאַר" - מלשון שיריים, דהיינו הבן הנוותר הוא פחות וחסר חשיבות; ב. "הקטן" - שוודאי אינו ראוי למלכות, שהרי הגדולים ממנו לא נבחרו; ג. "והנה רעה בצאן" - אי אפשר להביאו, לפי שבכך יופקר הצאן לפני האריות והנמרים.⁵

אולם אליבא דחז"ל לא היה זה הנוסח המלא של השיחה שהתנהלה בין שמואל לישי. על פי המובא בילקוט המכירי הכחיש ישי את עובדת קיומו של בן נוסף, ורק בלחצו של שמואל, שהסתמך על דברים מפורשים מפי הגבורה, ניאות להודות בעובדת קיומו של אותו בן בלתי נחשב, שהורחק מאִהו גם בעת שהתרחש אירוע

רואה, אני מראך דבר שאין אתה רואה. אימתי הראהו? בשעה שאמר לו: 'מלא קרנך שמן' - 'ויאמר ה' אל שמואל אל תבט אל מראהו' (ילקוט שמעוני, ח"ב, ורשה תרל"ח, רמז קח; ספרי דברים פסקא יז; מהד' פינקלשטיין, עמ' 30); ב. שמואל ראה נכונה שמאליאב עתיד לצאת מלך, אך לא ידע "אם מבתו אם ממנו המלכות". ואמנם, בתו של אליאב נישאה למלכות, כדכתיב: "ויקח לו רחבעם אשה את מחלת בת ירימות בן דויד אביהיל בת אליאב בן ישי" (דה"ב י"א, יח) (ילקוט שמעוני, שם, רמז קכד). ראוי לציון הפירוש המובא אצל אברבנאל בשם 'אחרים', ולפיו ראה שמואל כי אליאב היה מכוּעַר ומגונה, ולפיכך אמר "אך נגד ה' משיחו" כנגד שאול, גבה הקומה והנאה.

4. בהסתמך על דברי ה' "כי מאסתיהו", חז"ל מלמדים, כי מתחילה היה אליאב ראוי למלכות, אך זו נשללה ממנו בגלל כעסו: "אמר רבי מני בר פטיש: כל שכועס אפילו פוסקין עליו גדולה מן השמים מורידין אותו. מנלן? מאליאב, שנאמר: 'ויחר אף אליאב בדוד' (שמ"א י"ז, כח)... וכי אזל שמואל לממשחניהו... 'ויאמר ה' אל שמואל... כי מאסתיהו' מכלל דהוה רחיס ליה עד האידינא" (בבלי פסחים סו ע"ב). ובלשון המדרש: "אל תבט אל מראהו' וגו', שהיה קפדן" (מדרש שמואל, מהד' בובר, נג ע"א, אות ה. אותה דרשה מובאת שם קודם לכן בדף מד ע"ב, אות ג, אך שם הלשון: "קופדן"). לאריכות רבה בעניין זה ראה: אמרי ח"ן (לעיל, הערה 3), עמ' פא-פג. יצוין, כי אליאב דאברבנאל, הפועל "מאסתיהו" איננו מוסב אל אליאב, אלא אל גובה קומתו, אם כי במילים "וה' יראה ללבב" העיד הכתוב "שהיה לבו בלתי תמים ושלא היה יפה מבפנים כמו שהיה מבחוץ" (עמ' רנג).

5. אמרי ח"ן, עמ' פג.

כה חשוב בחיי העיר בית-לחם - ביקורו של שמואל הנביא. על פי המדרש התנהלו בין השניים חילופי הדברים הבאים:

אמר לו שמואל לישי: 'התמו הנערים?' אמר לו: תמו. אמר לו: הקב"ה אמר לי 'לך ואשלחך אל ישי' ואתה אומר 'תמו'? אמר לו 'עוד שאר הקטן והנה רועה בצאן'.⁶

ברם שמואל לא ויתר והודיע לישי, כי למרות דבריו ולמרות הטורח שבהחזרת הבן הנוסף מן השדה, הוא ימתין עד בואו: "שלחה וקחנו כי לא נִסָּב עד בֹּאוּ פה" (שם). סוף הסיפור ידוע: "וישלח ויביאהו והוא אדמוני עם יפה עינים"⁷ וטוב ראי ויאמר ה' קום משחחו כי זה הוא. ויקח שמואל את קרן השמן וימשח אתו בקרב אחיו ותצלח רוח ה' אל דוד מהיום ההוא ומעלה... (פס' יב-ג).

כאמור, סיפור זה מעורר שאלות קשות בדבר התנהגותו של ישי, במיוחד לנוכח התעלמותו מקיומו של דוד, הן משום שלא הביאו עם שאר בניו לקבל את פני שמואל, והן משום שענה בשלילה על שאלת שמואל בדבר הימצאם של בנים נוספים (לפי המדרש).

ב

התמיהה לנוכח התנהגות זו של ישי מתעצמת בשל הכרתנו אותו, את חכמתו ואת מידותיו, שהרי גדול הדור היה, כפי שעולה מדברי המפרשים ובמיוחד ממדרשי חז"ל. והרי מספר דוגמות:

א. בהמשך הכתובים מסופר על ישי: "ודוד בן איש אפרתי הזה מבית לחם יהודה ושמו ישי ולו שמונה בנים והאיש בימי שאול זקן בא באנשים" (שמ"א י"ז, יב). כידוע "איש" או "אנשים" במקרא עניינם כבוד וחשיבות, כפי שביאר רש"י על אתר: "נמנה בכנסיות החשובים"⁸, ובדומה לו ביאר אברבנאל: "היה ישי בימי

6. ילקוט המכירי על ספר תהלים, מהד' בובר, ח"ב, קז ע"ב, על מזמור קי"ח, כב, אות כח. גם לפי "ילקוט מעם לועז" אמר ישי לשמואל, שאין לו עוד בנים, ועל כך תמה שמואל ואמר: "הלוא ה' שלחני" (ילקוט מעם לועז, ספר שמואל א', ירושלים תשל"ו, עמ' קצח).

7. מן התיאור הזה, המיותר לכאורה, חז"ל מסיקים, כי לשמואל היו חששות כבדים באשר לדוד, מכיוון שאדמימותו העלתה בפניו את זכרו של עשו הרשע, שאף הוא היה "אדמוני כְּלוּ כְּאֵדְרֵת שַׁעַר" (בראשית כ"ה, כה): "אדמוני" - אמר ר' אבא בר כהנא: כולו שופך דמים. וכיוון שראה שמואל את דוד אדמוני, כדכתיב: 'וישלח ויביאהו והוא אדמוני' נתיירא (לשון מדרש שמואל: "התחיל מכתת ועולה", וראה גרסאות נוספות באות ו, הערה כג). אמר: אף זה שופך דמים. אמר לו הקב"ה: 'עם יפה עינים' - עשו מדעתו הורג, אבל זה מדעת סנהדרין הורג" (בראשית רבא תולדות פרשה סג כה; מהד' תיאודור-אלבק, עמ' 688, ובשינויי לשון קטנים גם בילקוט שמעוני, ח"ב, רמז קכד. לביאור הדברים ראה עוד: אמרי ח"ו, עמ' פד).

8. השווה גם מה שכתב רש"י על במדבר י"ג, ג: "כל 'אנשים' שבמקרא לשון חשיבות".

שאל זקן ונשוא פנים, הוא הראש, וזהו אומרו: 'בא באנשים' (עמ' רנח). וכן לשון התרגום בפסוקנו: "מני בבחיריא". רבותינו דרשו על ישי: "שיצא באוכלוסא ונכנס באוכלוסא ודרש באוכלוסא... תנא: אין אוכלוסא פחותה משישים ריבוא"⁹. בעקבות דרשה זו ביארו גם רלב"ג: "לגודל מעלתו היה בא כאשר יבוא עם חבורה נכבדת מאנשים שלמים, רבים היו מלווים אותו", ור"י מטראני: "בא בכלל אנשים חשובים והגונים".

ב. על המילים: "ישי בית הלחמי" (שמ"א ט"ז, א) דרש רבי שמואל בר נחמן בשם רבי שמעון בן לקיש: "שהיה בן תורה, שכתוב בו: 'לכו לחמי בלחמי'" (משלי ט', ה)¹⁰.

ג. על היות ישי מגדולי הדור אנו למדים מן המובא במדרש על דברי שמואל אל ישי "שלחה וקחננו": "אמר רבי שמואל בר נחמן: לפי שבעולם הזה לא ישבו שני גדולי עולם עד שישב דוד ביניהם" וכו'.¹¹ על פי ילקוט המכירי היה ישי ראש הסנהדרין.¹²

ד. בהסבירו את המעבר מלשון רבים ללשון יחיד בפסוק ד: "ויחרדו זקני העיר לקראתו ויאמר שלום בואך" רד"ק כותב, כי היחיד הדובר הוא "הגדול שבזקנים היה, ואפשר שישי היה".

ה. הנביא מיכה ניבא: "והקמנו עליו שבעה רעים ושמנה נסיכי אדם" (ה', ד), ולפי חז"ל כלול ישי בין אותם שמונת "הנסיכים".¹³

ו. "שבעה אבות שכבו בכבוד עולם ולא שלטה בהם רימה ותולעה: אברהם יצחק ויעקב ועמרם אבי משה ובנימין בן יעקב וישי אבי דוד וכלאב, ויש אומרים אף

9. בבלי ברכות נח ע"א; יבמות עו ע"ב; תנחומא, מהד' בובר, פרשת מקץ, סימן ו.

10. ילקוט שמעוני, ח"ב, רמז קכד; מדרש שמואל, נא ע"ב, אות ב.

11. מדרש שמואל, נב ע"ב, סוף אות ה. בילקוט שמעוני, ח"ב, רמז קכד, מובאת הדרשה בשם "בר נחמני" ובשינויי לשון זעירים, שהחשוב בהם לענייננו: "שני גדולים".

12. ראה לעיל, הערה 6.

13. בבלי סוכה נב ע"ב. הרשימה המלאה של שמונת הנסיכים היא: ישי, שאול, שמואל, עמוס, צפניה, צדקיה, משיח ואלהו (קיימות נוסחאות אחרות, שאין זה המקום לבררן. לענייננו די בידיעה, כי ישי נכלל בכולן). רש"י בפירושו על מיכה כותב: "ושמונה, רבותינו פירשו שמותיהן במסכת סוכה ואיני יודע מהיכן למדו", וכן כתב בביאורו למסכת סוכה: "לא ידעתי בהם טעם". רש"י גם אינו מבאר את התואר "נסיכי אדם", אולם התרגום הארמי מתרגם: "תמניא רברבי אנשא", ורד"ק בביאורו למיכה מבאר: "והרועים והנסיכים יהיו שרי המלך המשיח, שיהיו רועי ישראל במצוותו ונסיכים ממונים עליהם".

דוד, שנאמר: 'לכן שמח לבי ויגל כבודי אף בשרי ישפן לבטח' (תהילים ט"ז, ט)¹⁴.

ז. דרשות רבות דרשו חז"ל בשבחו של ישי, כגון: "ז' שלא שלט בהם יצר הרע בעולם, ואלו הן: אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, דוד וישי"; "ג' נבראו בלא חטא: עמרם, ישי וכלאב"¹⁵.

ח. על מעלתו של ישי יש ללמוד יותר מכול מהדרשה הבאה, שלפיה לא היה בו בישי כל חטא: "ארבעה מתו בעטיו של נחש¹⁶, ואלו הן: בנימין בן יעקב, ועמרם אבי משה, וישי אבי דוד וכלאב בן דוד, וכולהו גמרא, לבר מישי אבי דוד, דמפרש ביה קרא, דכתיב: 'ואת עמשא שם אבשלם תחת יואב על הצבא ועמשא בן איש ושמו יתרא הישראלי אשר בא אל אביגל בת נחש אחות צרויה אם יואב' (שמ"ב י"ז, כה). וכי בת נחש הואי? והלוא בת ישי הואי, דכתיב: 'ואחיותיהם צרויה ואביגיל' (דה"א ב', טז)? אלא בת מי שמת בעטיו של נחש"¹⁷.

כל אלו מחזקים את התמיהה למקרא המסופר על ישי בעת משיחת בניו ומעצימים את השאלות שהצגנו לעיל. פירושים רבים נאמרו ונכתבו כדי לבאר את סיפור משיחתו של דוד למלך ואת היחסים היוצאים דופן בינו לבין אביו.¹⁸ להלן ננסה להביא הסבר אחד, מוזר ומופלא, שמקורו בדברי קבלה, והמבוסס על חסידותו ועל יראת חטאו המופלגים של ישי.¹⁹

14. מסכת כלה רבתי, פרק ג, הלכה כב.

15. אוצר המדרשים, מהד' י"ד אייזנשטיין, עמ' קסב.

16. רש"י על מסכת שבת ביאר את המילים "מתו בעטיו של נחש": "בעצתו של נחש שהשיא לחוה ולא בחטא אחר, שלא חטאו". ובפירושו למסכת בבא בתרא ביאר: "לא היו ראויין למות אלא שנגזרה גזרת מיתה על כל תולדותיו של אדם הראשון בעצתו של נחש". והשווה דברי מהרש"א בפירושו על מסכת שבת: "גם שיש בו קצת חטא אינו ראוי למות באותו חטא".

17. בבלי שבת נה ע"ב; בבלי בבא בתרא יז ע"א.

18. הנה, למשל, הסבר אחד, המצוי אצל חז"ל: "ולמה נקרא 'קטן'? שהיה מאוס בעיני אביו, מפני שכשהיה קטן היה מתנבא ואומר: עתיד אני להחריב את מקומות פלשתים ולהרוג מהן אדם גדול ושמו גלית ועתיד אני לבנות בית המקדש. מה עשה בו אביו? הניחו לרעות את הצאן" (מדרש תנאים על ספר דברים, פרק א', פס' יז, מהד' הופמן, עמ' 10).

19. הפרשנים נמנעו בדרך כלל מלהביא ביאור זה, כל אחד מסיבותיו שלו. למשל, הרב יהושע בכרך (יפיות מלכות זמירות, ירושלים תש"ם) מסביר את כל העניין בדרך אחרת, ורק מפנה בהערה למקור שיובא בהמשך.

סיפור המעשה, שעליו מבוסס הסברנו, נמצא בכמה מקורות, שהעיקריים שבהם: ילקוט המכירי, לר' מכיר בר' אבא מרי,²⁰ "תורת המנחה" לר' יעקב סקילי, תלמיד הרשב"א,²¹ "ילקוט מעם לועז",²² ספר "מראית עין" לחיד"א,²³ "כלי יקר" על ספר שמואל²⁴ ו"אגדות היהודים".²⁵ להלן הנוסח המובא בילקוט המכירי, ובשוליו חילופי הגרסאות אשר במקורות האחרים:

ישי ראש לסנהדרין היה, ולא היה יוצא ונכנס אלא באוכלוסא בס' רבוא. והיו לו ס' בנים גדולים,²⁶ ופירש מאשתו²⁷ ג' שנים. לאחר ג' שנים היתה לו שפחה נאה

20. ראה מראה מקום מלא לעיל. המהדיר מציין, כי למרות שהמחבר מציין את המקור כ"מדרש", לא מצא מקור מדרשי כזה, והוא משער כי "היה לפניו באיזה מדרש הנאבד". ר' מכיר חי, כנראה, בדרום צרפת בראשית המאה ה-14.
21. ר' יעקב ב"ר חננאל סקילי, תורת המנחה, ח"א, מהד' הרב ברוך אביגדור חפץ, צפת תשנ"א, עמ' 227-229. ר' יעקב הסקילי, איש סיציליה (שנות השמונים של המאה השלוש-עשרה עד אמצע המאה הארבע-עשרה) היה מחשובי הדרשנים בתקופתו. בנדודיו אחרי ספרי ליקוטים ומדרשים הגיע לקורדובה שבספרד, שם התחיל לחבר את ילקוטו המדרשי על התורה, "תלמוד תורה", שחיבורו נשלם בדמשק בשנת 1337. בדמשק שימש מורה הוראה ודרשן, ואת דרשותיו באותם ימים כינס בספרו "תורת המנחה" (לפרטים נוספים עליו ראה ערכו באנציקלופדיה העברית, כ, עמ' 27; אלעזר הורביץ, "תורת המנחה" לר"י הסקילי ו'מדרש דוד' לר' דוד הנגיד", סיני נט [תשכ"ו], עמ' כט-לח).
22. עמ' קצז-קצח. המהדיר מציין כמקור את ר' שלמה אלקבץ ו"כמה ספרים קדמונים".
23. מראית העין - חידושים וביאורים על הש"ס, ירושלים תשמ"ו, דף כ ע"א, על מסכת פסחים דף קיט, ובקיצור הובא הסיפור גם בדף ו ע"א. מקורו של החיד"א הוא מדרש "תורת המנחה" שחיבר ר' יעקב בן חננאל סקילי, ושאותו ראה בכתב-יד.
24. הרב שמואל לאניאדו, כלי יקר על ספר שמואל א', מהדורת הרב עזרא בצרי, ירושלים תשנ"ב, חלק ב, עמ' 416-417: "שמעתי בזה מפי החכם השלם המקובל האלוהי כמהר"ר שלמה אלקבץ הלוי זצ"ל וכו'. הר"ש לאניאדו, בעל כלי חמדה על התורה וכלי יקר על הנביאים, שימש כרבה הראשי של קהילת ארם צובה (חלב) לפני כארבע מאות שנה. על פרשנותו ראה עוד: עמוס פריש, 'פרשנותם של ר' שמואל לאניאדו ור' יעקב פארדו להצעת המלוכה לגדעון', סיני קח (תשנ"א), עמ' קמז-קנג; הנ"ל, 'הערכה מחדש של פרשנות המקרא היהודית במאות הט"ז-ה"ט', מחקרים במקרא ובחינוך מוגשים לפרופ' משה ארנד, ירושלים תשנ"ו, עמ' 128-130.
25. לוי גינצבורג, אגדות היהודים, רמת-גן תשל"ה, כרך חמישי, חלק טו, עמ' 51. בהערה 11 גינצבורג מציין למראי מקומות נוספים שבהם מובא סיפור משיחתו של דוד.
26. גינצבורג סבור, שיש לתקן ולגרוס "ו' בנים גדולים".
27. על פי מסכת בבא בתרא צא ע"א, היה שמה של אשת ישי "נצבת בת עדאל". לפי "אגדות היהודים" היה שם אביה "עדיאל". לדיון נרחב בשמות "נצבת" ו"עדיאל" ובגרסאותיהם השונות, ראה המקורות המובאים שם בעמ' 167, הערה 11.

ונתאווה לה.²⁸ אמר לה: בתי, תקני עצמך הלילה, כדי שתיכנסי אלי בגט שחרור. הלכה השפחה ואמרה לגברתה: הצילי עצמך ונפשי ואדוני מגיהנום.²⁹ אמרה לה: מה טעם? שחה לה את הכל. אמרה לה: בתי, מה אעשה, שהיום ג' שנים שלא נגע בי? אמרה לה: אתן לך עצה, לכי תקיני עצמך ואף אני כך, ולערב כשיאמר סגרי הדלת תיכנסי את ואצא אני.³⁰ וכך עשתה. לערב עמדה השפחה וכבת את הנר, באת לסגור את הדלת, נכנסה גברתה ויצאה היא.³¹ עשתה עמו כל הלילה ונתעברה מדוד.³² ומתוך אהבתו על אותה שפחה יצא דוד אדום מבין אחיו. מכאן אמרו חכמים: צריך אדם לקטש עצמו ולעמוד כנגד אשתו בשעה שהיא עולה מבית הטבילה. לט' חדשים ביקשו בניה להורגה ואת בנה דוד, כיוון שראו שהוא אדום.³³ אמר להם ישי: הניחו לו ויהיה לנו משועבד ורועה צאן.³⁴ והיה הדבר טמון כ"ח שנה. כיוון שאמר לו

28. לביאור משפט קשה זה ראה להלן.
29. החיד"א בספרו "מראית העין" כותב בשם גורי האר"י, כי שפחת ישי היתה גלגול של הגר המצרית, ובאה לתקן את מה שהייתה שרה קלה בעיניה (בראשית ט"ז, ד), ולכן שמרה עתה על כבוד גברתה, גילתה לה את הדבר ושמרה את הסוד.
30. על פי ילקוט מעם לועז, אשת ישי היא שנתנה עצה זו לשפחתה: "ולא רצתה [השפחה להיענות לישי], והתחילה לבכות ובאה לפני גברתה... אמרה לה גברתה: "לכי וקבעי לו זמן בבית אפל ואני אבוא במקומך".
31. החיד"א מוסיף (על פי תורת המנחה): "ושינתה עצמה בלבוש השפחה", וכן מובא ב"אגדות היהודים". לשאלה, אם התחפשות זו הייתה מותרת על פי ההלכה, ראה מה שפסק הרמ"א (ש"ע י"ד סימן קנז סעיף ב): "מי שלבו העלה טינא וחושק באשת איש, אם תוכל אשתו לבוא אליו ושיסבור שבא על הערוה - שרי", והעיר על כך הגר"א בביאורו: "כעובדא דיש"י (שם, אות כד).
32. על פי מה שכתב האר"י בשער הגלגולים (הקדמה ל"ח), ראתה אשתו של ישי טיפת דם בסוף הזיווג, ועל כך אמר דוד: "ובחטא יחמתני אמי" (תהילים נ"א, ז), וראה עוד להלן, הערה 62.
33. לשון החיד"א: "וכשהוכר עוברה אמר ישי לבניו שהוא היה פרוש ממנה כמה שנים ואם כן זנתה והבנים היו רוצים להורגה לה ולעובר", ובלשון דומה כתב גם בעל תורת המנחה.
34. לשון ילקוט מעם לועז: "והיו מבזים את דוד והשליכו אותו אל השדות כדי שיאכלוהו חיות השדה, וזהו שאמר: 'כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני' (תהילים כ"ז, י). ונעשה לו נס וניצל מן החיות כפי שסיפר לשאול" (שמ"א י"ז, לד-לו). על פי "תורת המנחה" הציע ישי שיגדלו את הילד "כמי שמגדל אסופי מן השוק", ומאוחר יותר כשגדל "גירשוהו מעל שולחן אביהם ומאסוהו ותיעבוהו ובדד ישב מחוץ לאהלו מושבו וישב כך מרוחק ומאוס מהם שמונה ועשרים שנה" (עמ' 227). ובעקבותיו כתב גם החיד"א: "ואמר להם ישי: אל בני, שיצא לעז עליכם, שגם אתם ממזרים. לכן הניחוהו שתלד ויהיה הילד כמו עבד שלכם. ולכן היה דוד הע"ה בצאן, מאוס ומובדל". אליבא דהפירוש לספר שמות המיוחס לר' דוד הנגיד, נכד הרמב"ם, המביא את עיקרי הסיפור בלבד ("בגלל מה שאירע בעניין אמו עם אביו כפי שהתברר בפירוש לפסוק: 'הן בעון חוללתיו'"), היה ישי מתעב את דוד ו"היה מחזיק בדעה שאין הוא בנו, אלא שאמר בלבו: יגדל בביתי ויהיה מתייחס עלי, כמו שאמר ז"ל (סנהדרין דף יט ע"ב), שכל מי שמגדל יתום בביתו יהיה מתייחס עליו ויקרא בנו" (מדרש רבי דוד הנגיד על ספר שמות, מהדורת א"י כץ, ירושלים תשכ"ח, עמ' קכג-קכד. על ר' דוד וחיבוריו ראה בהרחבה: אלה אלמגור, מדרשי רבי דוד הנגיד מתוך כתבי יד, ירושלים תשנ"ה). לפי

הקב"ה לשמואל: 'לך אשלחך אל בית ישי הלחמי',³⁵ כיוון שהלך הקריבו לו את אליאב. כיוון שראהו אמר: 'אך נגד ה' משיחו'. אמר הקב"ה: 'אל תבט את מראהו' וגו'. הקריב הב' והג' עד שבעת בניו. אמר לו שמואל לישי: 'התמו הנערים?' אמר לו: 'תמו'. אמר לו: 'הקב"ה אמר לי לך ואשלחך אל ישי ואתה אומר לי תמו?' אמר לו: 'עוד שאר הקטן והוא רועה בצאן' [כך במקור]. אמר לו: 'שלח והביאו'. כיוון שבא התחיל השמן מבצבץ ועולה.³⁶ אמר לו הקב"ה לשמואל: 'אתה עומד ומשיחי עומד, קום משחהו כי הוא זה'. פינה השמן על ראשו ונקרש באבנים טובות ומרגליות, חזר השמן מלא כשם שהיה והיה יורד על פי מידותיו. וישי ובניו היו עומדין ברתת ואימה. אמרו: 'לא בא שמואל אלא לבזותינו ולהודיע לישראל שיש לו בן פסול'.³⁷ ואמו של דוד שמחה מבפנים ועצבה מבחוץ. כיוון שנטל כוס ישועות שמחו כולן.³⁸ עמד שמואל ונשקו על ראשו. פתח ואמר: 'ה' אמר אלי בני אתה' (תהלים ב', ז). באותה שעה אמרה אמו: 'אבן מאסו הבונים' (שם ק"ח, כב) - 'הבונים'³⁹ כתיב, אמרה: 'אי בן, שמאסו אותך אחיך, היתה לראש פינה ועלית על כולן'.⁴⁰ אמרו לה

"אגדות היהודים" הייתה זו אשתו של ישי שאמרה לבניה, "שיהא הילד כמו עבד יליד בית", כדי שלא יאמרו עליהם שאף הם ממזרים.

35. צריך להיות: "ישי בית הלחמי".

36. השווה המובא בילקוט שמעוני (רמז ככד): "וירא את אליאב... נטל קרן השמן ובא לצוק על ראשו וברח השמן לאחוריו. אמר: 'גם בזה לא בחר ה'". וכך היה השמן עושה לכולן. כיוון שבא דוד ראה השמן רץ מעצמו וניצק בראש דוד. אמר: 'ותרם כראים קרני בלתי בשמן רענן'" (תהלים צ"ב, יא).

37. גם מן החיבור תורת המנחה (עמ' 228) עולה, כי ישי חשש מחשיפתו של הבן ה'בעיית' לפני שמואל: "חשב ישי שמא אותו שנתעברה אשתי מזנונים הוא מתייחס על שמי ונקרא בני, שכל המגדל יתום בתוך ביתו נקרא על שמו [השווה המובא לעיל בהערה 34 בשם ר' דוד הנגיד - א"ש]. השיב ישי ואמר: 'עוד שאר הקטן', ורמז בו היאך תעמוד [צ"ל: "תעמיד" - א"ש] מלך על ישראל מי שבא מן הערווה, ועל כן אמר 'שאר', ולא אמר 'נשאר' או 'נותר', אלא 'שאר', מן 'שארה הנה זמה היא' (ויקרא י"ח, יז). "אולם מפירושו של ר"ש לאנייאדו עולה, כי ישי לא חשש מפני גילוי קלונו, וכי הסיבה היחידה שבגינה לא הביא את דוד לפני שמואל הייתה, שלא עלה על דעתו כלל שדוד, הזנוח והמושפל, עשוי להיות המועמד המתאים למלכות: "ישי, היה בעיניו דוד בן תמורה, כי לא היה דעתו אלא בשפחה ולא היה מחשיבו כבן שלם, כיוון שנפגמה מחשבתו בעת היוולדו... ולזה לא נתן אל לבו עד ששאלו שמואל: 'התמו הנערים'. אז השיב: 'עוד שאר הקטן', כאילו אמר 'ברוך זוכר הנשכחות', שלא היה מחשיב אותו לבן, כיוון שבא בזה האופן" ("כלי יקר", עמ' 417).

38. ב'אגדות היהודים' מסתיים הסיפור בזו הלשון: "והיו כולם תוהים ואומרים: אפשר עבד בן שפחה יימשח למלך בישראל? אותה שעה עמדה נצבת אשת ישי וגילתה סודה, וידעו כולם כי דוד כשר וישר והגון למלכות" (עמ' 53).

39. לפנינו כתיב: "הבונים" מלא.

40. לפי המובא ב'מראית עין' להחיד"א היה זה ישי שאמר את הפסוק "אבן מאסו הבונים" וגו', והסברו לכך: "רמז על אשתו, שבאה כמו שפחה, כראשי תיבות 'אבן מאסו הבונים' - 'אמה'. ועל ידי זה שהיה בהעלם 'מאסו הבונים', קרי ביה 'הבונים', שהם חשבו שאמם זנתה והיו

בניה: 'מאת ה' היתה זאת' (שם, כג), לפיכך: 'זה היום עשה ה' נגילה ונשמחה בו' (שם, כד).⁴¹

לאור הסיפור המופלא והמוזר הזה מובנים היטב דברי החיד"א, בעקבות המובא במדרש "פסיקתא זוטרית": "ומפני מה נכתב [= ספר רות]? לייחס לדוד בן ישי"⁴², כי שמואל כתב את ספר רות "כדי לייחס בו דוד בן ישי, להודיע שהוא בן ישי ואמו לא זנתה ח"י".⁴³

מדרש נעלם זה טעון, כמובן, ביאור. עובר לביאורו נקדים ונאמר, כי הוא סובב סביב ההלכה: "עמוני ומואבי אסורים ואיסורן איסור עולם, אבל נקבותיהם מותרות מיד",⁴⁴ אשר יסודה בלימוד שלימדונו חז"ל: "עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית".⁴⁵ בהסתמך על הלכה זו נשא בועז את רות לאישה, לאחר שהגואל סירב לשאתה בנימוק: "פן אשחית את נחלתי" (רות ד', ו).⁴⁶

אולם הלכה זו לא נקבעה בישראל, וגם לאחר שדוד נמשח למלך, חזר דואג האדומי וביקש לפסול את דוד למלכות בגין הפסול, כביכול, שבייחוסו, דהיינו עובדת היותו מצאצאיה של רות המואבייה:

כיוון שראה שואל את ראש הפלשתי בידו [של דוד], התחיל שואל עליו, אם מפרץ הוא מלך הוא, אם מזרח הוא שופט הוא. והיה שם דואג האדומי באותה שעה ואמר

רוצים להורגה, והיא באה כשפחה". ועיין שם עוד בביאור הפסוקים השונים שנאמרו באותו מעמד.

41. לגרסאות אחרות בדבר הפסוקים השונים שנאמרו במעמד משיחתו של דוד, ראה: בבלי פסחים קיט ע"א.

42. פירוש לקח טוב על מגילת רות, מהדורת יצחק הלוי במברגר, מגנצא תרמ"ז [ד"צ ירושלים תשמ"ט], עמ' 4-5.

43. מראית העין, דף ו עמ' א. באופן דומה כתב גם רבי שמריא האיקרטי (חכם בן המאה ה-14, איש כרתים, שביאר את המקרא בדרך פילוסופית. דבריו הובאו ע"י ר' שלמה אלקבץ, בהקדמתו לפירושו על רות, בלוויית דברי שבח רבים), אם כי מבלי להתייחס לאופן לידתו של דוד, אלא לשאלת מוצאו מרות המואביה: "ואני אומר, שזה הספר [=מגילת רות] כללו ופרטו נכתב להכשיר את דוד ע"ה ולהראות שרות המואביה כשרה לבוא בקהל, והמגילה הזאת אינה רק פסק דין על העניין הזה, ר"ל להכשיר המואבית" (שרש ישי, הקדמה, עמ' ד).
44. משנה יבמות פ"ח מ"ג.

45. בבלי יבמות סט ע"א, ובמקומות נוספים.

46. ראה פירוש רש"י על הפסוק: "נחלתי" - זרעי... לתת פגם בזרעי, שנאמר: 'לא יבא עמוני ומואבי, וטעה ב'עמוני ולא עמונית'" (לפולמוס חריף סביב ביאור זה של רש"י, ראה: ר"ש אלקבץ, ספר שרש ישי, ירושלים תשנ"ב, עמ' רכ-רכא). העובדה שבועז הכיר את ההלכה "עמוני ולא עמונית" וכו' מתבררת מן האמור בבבלי כתובות ז ע"ב על הפסוק: "ויקח עשרה אנשים מזקני העיר" (רות ד', ב) - "למידרש 'עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית'... לפרסומי מילתא".

לו: אפילו הוא מפרץ לא פסול הוא? לא פסול משפחה הוא? לא מרות המואביה הוא? אמר לו אבנר: ולא כבר נתחדשה הלכה: 'עמוני ולא עמונית'? אמר לו: אם כן 'אדומי ולא אדומית, מצרי ולא מצרית'? אנשים למה נתרחקו, לא 'על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים' (דברים כ"ג, ה), היה להם לנשים להוציא לקראת נשים? נתעלמה הלכה מעיניו של אבנר לשעה. אמר לו שאלו: הלכה שנתעלמה מעיניך, צא ושאל לשמואל ובית דינו. כיוון שבא אצל שמואל בבית דינו אמר לו: הדא מנין אית לך, לא מן דואג? מיני הוא ואינו יוצא בשלום מן העולם. להוציאך חלק אי אפשר, דכתיב: 'כל כבודה בת מלך פנימה' (תהילים מ"ה, יד), לאישה שלא להוציא ולאיש להוציא, 'אשר שכר עליך' (דברים כ"ג, ה) וגו', לאיש ליתן שכר ולא לאישה.⁴⁷

הוויכוח והמחלוקת בדבר הלכה זו הוכרעו רק כאשר עמשה "חגר חרבו כישמעאל ואמר: כל מי שאינו שומע הלכה זו יידקר בחרב. כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי: 'עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית'".⁴⁸

ד

הסבר נרחב לשלביה השונים של מחלוקת זו אנו מוצאים אצל הגר"ז סולובייצ'יק. לדבריו, חילוקי הדעות לא היו על עצם ההלכה, שלגביה הייתה תמימות דעים, אלא על האופן שבו נלמדה. כידוע, קיימים שני ערוצים שבאמצעותם נלמדות הלכות:

א. דרשות ב"ג המידות שבהן התורה נדרשת. הלכה שנלמדת בדרך זו על ידי בית דין אחד, יכולה להיסתר על ידי בית דין אחר בתקופה מאוחרת יותר.

ב. הלכות למשה מסיני, שאותן אין בית דין אחר יכול לבטל.

ההלכה "עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית" - מסביר הרב סולובייצ'יק - הייתה ידועה, כפי שראינו, כבר בימי בועז, אולם האופן שבו למדו אותה חז"ל לא היה ברור. במילים אחרות: היה ספק אם היא נדרשת באחת מ"ג מידות, או שמא היא הלכה למשה מסיני. הגואל ידע אף הוא את ההלכה "עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית", אולם לדעתו מקורה היה בלימוד מ"ג מידות, ולפיכך טען באוזני בועז, כי אמנם באותה שעה יכול הוא לשאת את רות, אולם הוא חושש לזרעו אם יום אחד יקום בית דין אחר, שידרוש בעניין זה דרשה שונה ויבטל את ההלכה "עמוני ולא עמונית" וימצא זרעו פגום למפרע.

47. מדרש רות רבה, פרשה ד אות ה, ובגרסה מורחבת בבבלי יבמות עו ע"ב - עז ע"א.

48. יבמות, שם. במדרש רות רבה (פרשה ד, אות ב) הלשון חריפה יותר: "נעץ החרב באמצע בית המדרש ואמר: או אהרוג או איהרג עד שאני מקיים הלכה לרבים, שכל שיבטל הלכה זו - בחרב הזאת אני מתיז את ראשו".

ראיה לכך שחששו של הגואל היה מוצדק, לכאורה, היא העובדה שדואג האדומי השתמש בסברתו זו כדי לשלול את זכותו של דוד למלכות. מכיוון שלדעתו של דואג מקור ההלכה היה באחת מ"ג מידות, ביקש לקעקע אותו באמצעות לימוד שונה, דוגמת: "מצרי ולא מצרית", "ממזר ולא ממזרת", השם לאל את לימודם של חז"ל. אבנר, שידע אף הוא את ההלכה, טעה לשעה קלה וסבר שהצדק עם דואג, לפי שההלכה נלמדת ב"ג מידות, ולא בדרך של הלכה למשה מסיני. לפיכך שלח שאול את אבנר לבית דינו של שמואל, על מנת לברר מהו מקור ההלכה. ההכרעה הסופית נפלה כאשר עמשה הכריז ברבים: "כך מקובלני מבית דינו של שמואל הרמתי: 'עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית'", דהיינו: מקור הדין אינו לימוד מ"ג מידות אלא הלכה למשה מסיני, ולפיכך אין להשיב עליו או לדחותו.⁴⁹

בימיו של ישי עדיין לא היה מקורה של הלכה זו מבורר, וישי חשש שמא יתברר שאין הוא עצמו ראוי לבוא בקהל. לכן ביקש לטהר את זרעו בכך שיישא לאשה שפחה; הבן שייולד, יהיה אמנם עבד כאמו, אולם לאחר שישוחרר יהיה כישיראל לכל דבר, כדברי המשנה: "ר' טרפון אומר: יכולין ממזרין ליטהר, כיצד? ממזר שנשא שפחה בנה עבד, שיחררו נמצא הבן בן חורין".⁵⁰

למטרה זו ביקש ישי לישא את שפחתו הנכרייה.

אמנם לשון המדרש: "היתה לו שפחה נאה ונתאוה לה", וכן בהמשך: "מתוך אהבתו על אותה שפחה", סותר, לכאורה, את הביאור שהצענו לעיל, ומרמז שרק תאוות בשרים היא שהניעה את ישי. אולם מסתבר, שבהסברו של הרב סולוביצ'ק תמכו רבים מהאחרונים. כך, למשל, כתב החיד"א בשם הרמ"ע מפאנו, כי ישי "סבר שבא מפסול מואבית ורצה לטהר זרעו לבוא על השפחה על תנאי, כמ"ש ר' טרפון".⁵¹ גם בילקוט מעם לועז מצוי הסבר זהה, המחזק את ביאור המדרש שהובא לעיל: "וישי עשה כן כי היו אחרים שטענו שזרע ישי אסורים לבוא בקהל, כיוון שבא מרות המואביה, ולצאת ידי הכול ביקש לטהר את זרעו, כמו שהדין הוא שהנושא שפחה יכול לטהר זרעו, שהבן כמותה וכשמשחררו נותר".⁵²

49. חידושי הגר"ז ובית הלוי על התורה, ורשה תרמ"ד, עמ' 81-83; וראה הרחבת הדברים וביאורם אצל הרב בן ציון פלמן, שלמי תודה, בני-ברק תשמ"ז, עמ' ג-ד.

50. מסכת קידושין, דף סט ע"א, וכך גם יעץ ר' שמלאי לבעל האכסניה שלו, שהיה ממזר (שם).

51. מראית עין הנ"ל, וכן כתב בספרו מדבר קדמות, ירושלים תשל"ב, מערכת י', הערך "ישי", עמ' כז. למקורות מקבילים נוספים בחיבורי החיד"א, ראה שם, הערה נא.

52. הרב פלמן מביא אף הוא הסבר זה, בשם כתבי האר"י ז"ל (שלמי תודה, עמ' ג). אולם יש לציין, שדברים אלה עומדים, לכאורה, בסתירה למובא במדרש ויקרא רבה: "הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי' (תהילים נ"א, ז) - ר' אחא אומר: 'בעוון' מלא, אפילו חסיד שבחסידים אי אפשר שלא יהיה בו צד אחד. אמר דוד לפני הקב"ה: רבון העולמים, כלום

ה

סיפור החלפתה של השפחה באשת ישי מעורר שאלות נוספות, מקצתן מעשיות ומקצתן הלכתיות. כך, למשל, אפשר לתמוה, אם ישי חשש שאסור לו לבוא על אשתו, כיצד זה התחלפה אשת ישי עם שפחתה ולא חששה לביאתו?⁵³ כמו כן יש לשאול, מדוע לא גילתה אשת ישי לאישה ולבניה כיצד נתעברה, ובכך הייתה מסירה כל לזות שפתיים ממנה ומדוד?⁵⁴ שאלה מתבקשת אחרת היא, כיצד זה לא הרגיש ישי באותם רגעים אינטימיים בהבדל שבין אשת חיקו ואם בניו, לבין שפחתו, שמעולם לא ידע אותה קודם לכן? זאת ועוד, מבחינה הלכתית, האם דוד שנוולד מביאה זו איננו "בן תמורה", שהוא בין אלה שעליהם נאמר: "וברותי מכם המרדים והפושעים ב"י" (יחזקאל כ', לח)?⁵⁵

- נתכוון אבא ישי להעמידני, והלוא לא נתכוון אלא לצורך עצמו" וכו' (ויקרא רבה תזריע פרשה יד ה; מהד' מרגליות עמ' שח. לפי גירסת וילנה: "לא נתכוון אלא להנאתו". להסבר אחר למילים "ובחטא יחמתני אמי" ראה המובא להלן, הערה 63). גם ר' יוסף יעבץ, ממגורשי ספרד, מביא גרסה שונה לחלוטין, השופכת אמנם אור חיובי יותר על הכנותיה של השפחה לקראת ביאתו של ישי, אך מטילה צל כבד על מניעיו שלו: "ישי, הייתה לו מריבה עם אשתו, ושחרר שפחתו והטבילה כדת ושמרה אשר ראוי לשמור ותבעה לתשמיש" וכו' (תהילים עם פירוש הרב יוסף יעבץ הדורש, מהדורת שמואל היילפרין, לונדון תשי"ב, עמ' 292). אליבא דבעל תורת המנחה לא היה עניין השפחה אלא ניסיון שניסה יצר הרע את ישי: "אחר שלוש שנים משפירש מאשתו בא השטן ורקד לפניו וביקש להכשילו בעברה, שכך דרכו של יצר הרע שהוא רודף אחר הצדיקים וכל משאו ומתנו בהם, דכתיב: 'ואליך תשוקתו' (בראשית ד', ז). וכל כך הסיתו עד שחשקה נפשו בשפחתו" וכו' (עמ' 227). שני המקורות האחרונים שהובאו כאן מייצגים גישות שונות להבנת המעשה, ואין בכוונתנו להאריך בהם. מכל מקום, לצורך מאמר זה אנו מבכרים בעליל את הסברו של הרב סולוביצ'ק והמחזיקים בדעתו.
53. יש מי שמבאר, כי השתיים לא פעלו על דעת עצמן, אלא ביקשו את עצתו של זקן אחד, "שלא הגיע זמנו עדין להתגלות", ושהיה בין האורחים הרבים שפקדו את ישי. מכיוון שלנשים יש יכולת הבחנה גדולה יותר מזו של גברים, פנו אליו והתייעצו אתו. אותו זקן, שלא היה אלא אחייה השילוני, מיוצאי מצרים, גילה להן את הדין: "מואבי ולא מואבית", שלפיו מותר ישי באשתו ואסור בשפחתו, ולכן לא חששו שתי הנשים להתחלף ביניהן (צבי בנימין וולף, ספר יעקב שלמה על ספר שמואל, בני-ברק, עמ' נז). לאור הסברו הנ"ל של הרב סולוביצ'ק לעניין כולה, ברי שאחיה השילוני, שהיה מיוצאי מצרים, ידע גם לומר לאשת ישי, שהדין "מואבי ולא מואבית" הוא הלכה למשה מסיני, ולא הלכה שנלמדה בדרכי הלימוד המקובלות ושביט-דין אחר יוכל לבטלה, ולפיכך אין מקום לחששותיו של ישי.
54. התשובה על כך, לדעת הרב פלמן, היא, שאמו של דוד, "החסידה מאוד", שמרה בלבה את הדבר, כדי "שלא לבייש לבעלה, ושלא לגלות מסתורין לבייש גם לשפחה, אשר היא גילתה סוד אדוניה" (שלמי תודה, עמ' ה).
55. ראה בבלי נדרים כ ע"ב; שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רמ, סעיף ג.

שאלה אחרונה זו נשאל הגאון רבי יוסף חיים, בעל "בן איש חי", וזו לשון השאלה ותשובתה:

[שאלה] אתמול היינו לומדים שו"ע אר"ח בחברה, ולמדנו סימן ר"מ, ונתקשינו בכמה דברים שלא ידענו לפותרם... והב', מצינו בסעיף ג', שמנה בכלל תשעה מידות את בני תמורה. וכתב ב'באר היטב': 'צ"ע: דהלא יעקב נתכוון לרחל ובא על לאה', וציין על מג"א. וראינו היישוב במג"א⁵⁶ ולא נתרווה צמאוננו בזה. ואנחנו נתקשינו עוד מן דוד הע"ה, דארז"ל, ישי בא על אשתו, וחשב שהיא פילגשו ויצא דוד הע"ה מביאה זו... [תשובה]... ואשר שאלת על בני תמורה, שיעקב אע"ה בא על לאה וחשב שהיא רחל, וישי בא על אשתו וחשב שהיא פילגשו, ותירוץ הגאון מג"א לא הרווה צמאונך, כן הוא. וגם תראה עוד להגאון חיד"א ז"ל ב"ברכי יוסף", שהביא ב' תירוצים מן הראב"ד ז"ל והקשה בתירוצים אלו קושיות חזקות, ע"ש. ואנא עבדא נ"ל בס"ד בזה, כי צדיקים גמורים כמו יעקב אע"ה וישי ע"ה בשעת התשמיש אין להם תאוה גשמית בזה. ואע"פ שהגוף מתענג באכילה ושתייה, עם כל זה הצדיקים מצמצמים כוונתם במצווה בלבד לקיים מצוות 'אז תתענג על ה', שהעונג שלהם הוא רק לשם שמים. וכן העניין בתשמיש המיטה שלהם. ולא עוד אלא שבשעת התשמיש ממש, שהוא דבקות גופא בגופא, מפשטים כוונתם ממעשה התשמיש הגופניות שעושים למטה על מיטתם, וחושבים בכוונות עמוקות בייחוד הספירות ושמות הקודש בזיווג המידות למעלה, ואין מרגישים במעשה, ואין מחשבים ומציירים בדעתם בעת דבקותם גופא בגופא את האישה שלהם שהם משמשים עמה, וכאילו אותה שעה אינו משמש עם אישה. ועל כן מה שייך לומר לגבי דיחה עניין תמורה? דהא יעקב אע"ה בשעת מעשה בדבקות גופא בגופא מחשבתו הייתה פונה למעלה בזיווג המידות העליונות, ולא באה רחל במחשבתו ולא נתכוון לה ולא נתן על לבו לא רחל ולא אחרת. וכן ישי בעת התשמיש ממש שדבק גופא בגופא לא בא במחשבתו לא פילגשו ולא אשתו ולא הרגיש עם מי הוא דבק באותם רגעים של התשמיש. ועל זה אמרה אשתו של ר"א: 'דומה כמי שכפאו שד'. כלומר, מצד הנאה הגופנית והגשמית דומה בשעת מעשה כאילו כפאו שד, דאין לו מחשבה בגופניות וגשמיות, כי מחשבתו קשורה בזיווג המידות למעלה. ככה דרכן של צדיקים הגדולים, ולכן לא שייך בהו עניין בני תמורה.⁵⁷

56. וזו לשון מגן אברהם (אות ט): "וצריך לומר דדוקא כשראה רחל שוכבת במיטה ונתכוון לגוף זה ואחר כך נזדמנה לו לאה תחתיו. אבל יעקב בשעת כניסתו לחופה ראה לאה ונתכוון לגופה, רק שסבר ששמה רחל - לית לן בה".

57. שו"ת רב פעלים, חלק ג, אורח חיים, סימן י. גם החיד"א, בדונו בשאלה מדוע קראה לאה לבנה הבכור ראובן ולא יהודה (למרות שניתן היה לצפות שתודה בדרך זו לה' שזיכה אותה בבן), מקשה את הקושיה הנ"ל על יעקב ומשיב: "מצאתי לחד מרבוותא קמאי בספר כ"י על קלף, שתירץ דהכל הולך אחר האישה, שאם האישה טיהרה רעיניה וכיוונה לשם שמים, אינו בן תמורה והוא בן כשר ראוי והגון. ואפשר שזה כיוונה לאה כאשר ילדה, שלא יאמרו שהוא בן תמורה. לזה אמרה: ראו בן, ר"ל התבוננו בילד שהוא בן ראוי והגון, שאני כיוונתי לשם

השיחה המשובצת בפסוקי תהילים ששם המדרש בפי אחיו של דוד ובפי אמו כאשר נמשח דוד, מלמדת, כי לדעת המדרש נעשה טקס המשיחה לעיני משפחתו של דוד. אולם פומביות המשיחה שנויה במחלוקת. לדעת רבים מהפרשנים נעשתה המשיחה בהסתר, או לכל היותר בנוכחות ישי בלבד. את האמור בכתוב: "וימשח אתו בקרב אחיו" (ט"ז, יג), העשוי ללמד על כך שהמשיחה התבצעה בנוכחות האחים, מבארים אותם פרשנים כאילו נכתב: "מקרב אחיו".⁵⁸ על פי פירוש 'דעת מקרא', אף ישי לא ידע על משיחתו של בנו, שכן שמואל לא פירש לישי מדוע הוא מבקש לבחור אחד מבניו, וישי עלול היה לטעות ולחשוב ששמואל מחפש נער לשרתו.⁵⁹ שיקול מרכזי המטה לכיוון פירוש זה הוא, שאם אמנם ראו האחים את משיחתו של אחיהם למלכות, קשה להבין כיצד דיבר אליאב אל דוד בלשון חריפה והאשימו בנטישת הצאן ובהפקרתו, כאילו לא ידע שהוא המלך המשוח: "אני ידעתי את זלנך ואת רע לבבך כי למען ראות המלחמה ירדת" (י"ז, כח-כט). מסקנתו של בעל 'דעת מקרא' היא, לפיכך: "מעשה המשיחה בדין הוא שיעשה בסוד, וישי הכניס את בניו לחדר שבו שהה שמואל והוציאם זה אחר זה".⁶⁰

אולם, כאמור, מן המדרש שבילקוט המכירי (ובמקורות המקבילים) משמע שהאחים, כמו גם ישי ורעייתו, אמו של דוד, ראו את הנעשה. כמו כן מסופר בילקוט המכירי במפורש: "כיוון שבא [דוד] התחיל השמן מבצבץ ועולה... פינה השמן על ראשו ונקרש באבנים טובות ומרגליות. חזר הקרן מלא כשם שהיה והיה יורד על פי

שמים בקדושה וטהרה" (מראית העין, דף ו ע"א). הגם שהחיד"א אינו מסב את הדברים על ישי ואשתו, נראה לי שהם נכונים גם לגביהם. ר' יוסף יעבץ, לעומת זאת, בפירושו על תהילים נ"א, ח משתמש לגבי דוד בתואר "בן תמורה". לאחר שהוא מביא את סיפור התעברותה של אשת ישי הוא מוסיף: "... ונתעברה מדוד, ולכן היה לו [=לישי] ספק עליו והבדילו לשמור הצאן, כי בבוא שמואל למשחו לא מצאו ביניהם, ולזה אמר: 'הן בעון חוללתי', כי היה בן תמורה ולכן אין להאשימו על כך" (תהילים עם פירוש הרב יוסף יעבץ [לעיל, הערה 52], עמ' 292).

⁵⁸. ראה למשל: רד"ק ור"י קרא (פירושי ר' יוסף קרא לנביאים ראשונים, מהדורת שמעון עפנשטיין, ירושלים תשל"ג) על אתר, וכן כתב אברבנאל: "ואומרו ששמואל משח את דוד 'בקרבו אחיו', אין פירושו שבתוכם ולפניהם משח אותו, כי אם שבחר אותו מקרב אחיו והבדילו מהם ואז משחו בינו לבין עצמו, או לפני אביו לבד" (עמ' רנד).

⁵⁹. ספר שמואל עם פירוש דעת מקרא, מפורש בידי יהודה קיל, ירושלים תשמ"א, עמ' קס, הערה 23.

⁶⁰. שם, עמ' קסא, הערה 27, אות א.

מידותיו וישי ובניו היו עומדין ברתת ואימה". ובעקבות המדרש הלכו גם כמה מן הפרשנים.⁶¹

ז

נוסף על הפסוקים שנאמרו במעמד משיחתו של דוד ושהובאו לעיל, מצויים בספר תהילים כמה פסוקים, הקשורים אף הם אליבא דחז"ל לסיפור משיחתו של דוד, והמלמדים על תגובתו לבשורה שאין הוא בן ממזר, אלא בן חוקי ומיוחס הראוי למלכות: "ה' לא גבה לבי ולא רמו עיני" (תהילים קל"א, א); "הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי" (שם נ"א, ז);⁶² "מוזר הייתי לאֶחָי ונכרי לבני אמי" (שם ס"ט, ט).⁶³

וכן דרשו חז"ל על הפסוק "אז אמרתי הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי" (תהילים מ', ח) - "אמר דוד: כשמשחני שמואל הרואה אז אמרתי הנה באתי לגדולה וכבוד".⁶⁴ החיד"א מסב פסוק זה לענייננו, והוא מוסיף ומבאר שכאשר נתברר ייחוסו של דוד, הייתה זו הוכחה שעד עתה היו "מליזים ח"ו עלי".⁶⁵

ועוד דרשו חכמים: "'עוד שאר הקטן' - וכתוב: 'ודוד הוא הקטן' (שמ"א י"ז, יד). וכי אין אנו יודעין שדוד הוא הקטן? אלא להודיעך צדקו של דוד, דוד היה רועה ואף על פי שנעשה מלך על ישראל הוא דוד בקטנו".⁶⁶ בידוענו עתה מה עבר על דוד מאז לידתו ועד שאביו ישי תיאר אותו בפני שמואל בשם התואר "הקטן", מקבלת דרשת חז"ל זו, שלפיה נשאר דוד בדרגת "קטן" גם לאחר משיחתו, משמעות מיוחדת, השופכת אור חדש על צניעותו ועל ענוותנותו.

61. הרב בן סניור כותב כדבר המובן מאליו: "ישי ובניו נכנסו אל הנביא ושם שמעו את הבשורה המרנינה, כי אחד מבני המשפחה נבחר להיות מלך" (אמרי ח"ן, עמ' עט-פ). בהמשך הוא מאריך להסביר, כי שמואל הזהיר את ישי ובניו לשמור בסוד את מטרת בואו והם הסכימו לעשות זאת, על מנת שלא לסכן את חיי שמואל ואת חיי המלך הנבחר. בעל 'דעת סופרים', לעומתו, נוקט דרך ביניים: ייתכן שישי ובניו ראו את המשיחה, למעט אליאב, שהרשה לעצמו משום כך לדבר עם דוד קשות. אף אם נניח, שהמשיחה הייתה בהסתר, הרי דוד וישי לא נצטוו להסתירה (הרב ח"ד רבינוביץ, דעת סופרים על שמואל, ירושלים תשל"ד, עמ' רו).

62. רש"י על אתר כותב בלשון מעורפלת: "יש מדרשים למקרא זה ואינם מתיישבים לפי ענין המדבר במזמור", ושמה כוונתו אף למדרשים שהובאו לעיל?

63. וראה הסברו של הרב פלמן לפסוקים אלה, שלמי תודה, עמ' ה.

64. פירוש לקח טוב על רות, עמ' 4-5.

65. מראית העין, דף ו ע"א.

66. ילקוט שמעוני, ח"ב, רמז קכד.

ח

סיפור לידתו המוזר והמופלא של דוד מצטרף לשורת סיפורים דומים המשובצים בתולדות שושלתו, והעוסקים בבנים שנולדו מבת שהתעברה מאביה (מואב), מכלה שהתעברה מחמיה (פרץ), מגיורת שהתגנבה לגורן כדי לשכב למרגלות בעלה המיועד (עובד), ועתה, כאמור, גם מאשת-חיק חוקית שהתחלפה עם שפחתה כדי להיבעל על ידי בעלה שפרש ממנה (דוד). על מנת לזכות להרות ולילד נאלצו כל הנשים המעורבות בלידות אלו לנקוט תכסיסי ערמה שונים ומשונים: השקאת האב ביין (בת לוט), התחפשות לזונה הממתינה על אָם הדרך (תמר), התגנבות לגורן באישון ליל (רות) והסתננות לחדר אפל שבו הבעל ממתין לשפחתו הנוכרית (אשת ישי). על כל אלה אפשר להקשות: וכי לא מצא הקב"ה דרכים נאות יותר ובזויות פחות להביא לאוויר העולם אותה מרגלית יקרה, ודוד שמה? מדוע צריך היה מושיעם של ישראל להיוולד בדרכים עקלקלות ונפתלות?

התשובה לשאלה זו ארוכה היא, וחורגת מעניינו של מאמר זה,⁶⁷ ולפיכך נסתפק באמירה, שהולדתו של דוד באופן שבו נולד לא הייתה מקרית, אלא תוצאה של 'תכנון' קפדני של מסובב הסיבות. כך, למשל, מוסרים לנו חז"ל על כמה אירועים שאירעו במהלך השנים שקדמו להולדת דוד. אירועים אלה נראים במבט ראשון כמקריים, אך כאשר בוחנים אותם כמקשה אחת ומתוך ידיעת מה שאירע לאחריהם, ניתן להיווכח שכולם מובילים למטרה אחת: הבאתו של דוד לעולם. נדגים זאת בשלוש הדרשות הבאות:

א. "אמר ר' יצחק: אותו היום שבאת רות המואביה לארץ ישראל מתה אשתו של בועז, היינו דאמרי אינשי: עד דלא שכיב שכבא קיימא מני ביתיה" [תרגום: זה הוא שאומרים האנשים: עד שלא מת המת, עומד הממונה על הבית].⁶⁸

ב. "אמר ר' נחמן בר יצחק: אבצן זה בועז. ואמר ר' יצחק: ק"כ משתאות עשה אבצן לבניו, שנאמר: 'ויהי לו שלשים בנים ושלשים בנות שלח החוצה ושלשים בנות הביא לבניו מן החוץ' (שופטים י"ב, ט)... תנא: וכולם מתו בחייו, והיינו דאמרי

⁶⁷. לתחילתה של תשובה אפשרית, ראה המובא ב"שער הגלגלים" להאר"י, הקדמה לח: "לעולם, כשהנשמה היא גדולה מאוד, אי אפשר להוציאה מן הקליפות אלא על ידי מרמה ותחבולה... וכן דוד המלך ע"ה לא יצא מן החיצונים אלא באותו מעשה הנזכר לרז"ל על פסוק 'הן בעוון חוללתי', שחשב ישי אבי דוד שבא על פלגשו, והייתה אשתו ממש, וכן אשתו ראתה טיפת דם בסוף הזיווג, וזש"ה 'ובחטא יחמתני אמי', כי לולא כך לא הניחוהו החיצונים לצאת לעולם. וכן זה הטעם של תמר ורות ורחב הזונה וכל נשמות הגרים וכל מלכי בית דוד והמשיח שבאים מרות המואביה" וכו'.

⁶⁸. "ילקוט שמעוני" על רות, רמז תרו.

אינשי: איקפל ואוליד חד טב משתינ זריז" [תרגום: זה הוא שאומרים האנשים: נשא אישה אחרת והוליד אחד⁶⁹ - טוב משישים אחרים].⁷⁰

ג. "ויקח בעז את רות" (רות ד, יג) - אמרו: אותה הלילה שבא עליה מת".⁷¹

שלוש דרשות אלה מורות בעליל, שהקב"ה הכשיר את הקרקע להולדת דוד מבועז ורות דווקא, במשך זמן רב: אשתו של בועז חייתה רק עד אשר הגיעה מחליפתה, רות, ועם בואה של זו הסתיים תפקידה; בניו ובנותיו של בועז, חתניו וכלותיו מתו בחייו, ככל הנראה על מנת שלא להאפיל על דוד, הבן האחרון שעתיד להיוולד לו; ובועז עצמו, משהפרה את רות סיים את ייעודו עלי אדמות והלך לעולמו.

אין לנו, לפיכך, אלא לחתום את מאמרנו בדברי הזוהר הקדוש על סיפור יהודה ותמר:

ואי תימא אמאי לא אייתי קב"ה אינון בנין מאתתא אוחרא, אמאי מן דא? אלא ודאי אצטרכא לעובדא דא ולא אתתא אחרא. תרין נשין הוו דמנייהו אתבני זרעא דיהודה ואתו מנייהו דוד מלכא ושלמה מלכא ומלכא משיחא, ואלין תרי נשין דא כגוונא דדא, תמר ורות דמיתו בעלייהו בקדמיתא ואינון אשתדלו לעובדא דא. תמר אשתדלת לגבי חמוה... רות מית בעלה ולבתר אשתדלת בעובדא דא לגבי דבעז... ואי תימא אמאי לא נפיק עובד מאתתא אחרא? אלא ודאי היא אצטריכת ולא אתתא אחרא. ותרין אלין אתבני ואשתכלל זרעא דיהודה ותריויהו בכשרות עבדו למעבד טיבו עם אינון מיתייא לאתתקנא עלמא לבתר.⁷²

[תרגום: ואם תאמר, מפני מה לא הביא הקב"ה בנים האלה מאישה אחרת, למה מזו? אלא ודאי שהיא נצרכה למעשה הזה ולא אישה אחרת. שתי נשים היו שמהן נבנה זרע יהודה, ובאו מהן דוד המלך ושלמה המלך ומלך המשיח, ואלו שתי נשים זו כזו, תמר ורות שמתו בעליהן בתחילה והן השתדלו למעשה הזה. תמר השתדלה אצל חמיה... רות, מת בעלה ואחר כך השתדלה במעשה זה אצל בועז... ואם תאמר למה לא יצא עובד מאישה אחרת? אלא ודאי היא נצרכה לזה ולא אישה אחרת. ומשתי נשים אלה נבנה ונתייסד זרע יהודה, ושתייהן בכשרות עשו, לעשות חסד עם המתים שייטקן העולם אחר כך].⁷³

⁶⁹ דהיינו עובד, אבי דוד.

⁷⁰ ילקוט שמעוני, שם, רמז תרו.

⁷¹ שם, רמז תרח. לדעת החיד"א (בספר "שמחת הרגל" על רות ד', ה), העובדה שבועז מת בלילה שבו נשא את רות לאשה עלולה הייתה לרמוז, שבועז שלא כדין עשה, ושמה אף נענש על כך. דבר זה רק הגביר את רצונו של ישי לטהר את זרעו ולעשות את אשר עשה (וראה עוד "שלמי תודה", עמ' ד).

⁷² דפוס וילנה, תרמ"ב [ד"צ ירושלים תשל"ד], דף קפח ע"ב.

⁷³ על פי תרגומו של יהודה רוזנברג, ירושלים תשכ"ז, דף פה ע"ב.